

CSATA ADÉL

Benkő József „virtuális könyvtára”

„Bizony megbecsülöm a könyveket úgy, hogy soha ember inkább nem”
(Benkő József)

Benkő Józsefet (1740–1814) a 18. századi Erdély igen sokoldalú tudósaként tartjuk számon. Az általa művelt tudományterületek között ott találjuk a történelmet, a botanikát, a barlangászatot, a nyelvészetet, de a historia litteraria művelőjeként is tekinthetünk rá. Tanulmányomban azt szeretném megvilágítani, hogy a Benkő által művelt tudományterületek egyszerre voltak-e jelen életében, vagy szakaszosságról beszélhetünk, esetleg megfigyelhetők-e olyan töréspontok munkásságában, amelyek könyvkölcsönzései alapján is nyilvánvalóvá válnak. Amennyiben léteznek ilyenek, azonosítani szeretném azokat a tényezőket, amelyek a töréspontokat generálhatták. Az említett kérdésekre a levelezést vizsgálva keresem a választ, létrehozva Benkő „virtuális könyvtárát”. Hangsúlyoznom kell, hogy nem Benkő József könyvtárának rekonstrukciója a célom,¹ hiszen a tények ismeretében ez lehetetlen, de kísérletet tettem arra, hogy erdélyi könyvtárakban olyan köteteket azonosítsak, amelyek egykoron Benkő gyűjteményét gazdagították, illetve amelyeknek használója lehetett.² Kutatást végeztem a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárban, ám itt nem sikerült ilyen kiadványra bukkannom. A Dokumentációs Könyvtár vezetője, Gordán Edina elmondta, hogy nem semmisült meg minden az 1849-es tűzvész idején, azonban a megmaradt anyagot az osztrákok Szebenbe szállították. Ez az anyag ma a Brukenthal Könyvtárban található, azonban a kutatók számára nem hozzáférhető dokumentumokról van szó, amelyek rendszerezése még várat magára.

A marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban egyetlen olyan kiadványt sikerült fellelnem, amelyet Benkő adományozott Teleki Sámuel kancellárnak: Haner György *Historia Ecclesiarum Transylvanicarum* című, 1694-es kötetét. A könyv első oldalán egy Benkő kezétől származó, 1764-es bejegyzés is olvasható: „Hic Dominus Auctor, natione Saxo, non mediocriter fuerit in toto hoc opusculo in Calvinia (?) Reformatos. Nec mirum; erat enim, cum hoc conscriptis. Set 22 Annorum Vid. Praef. Josephus Benkő

* A szerző a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtudományi doktoriskolájának hallgatója.

1 Halála előtt Benkő József a könyvtárát egykori alma materének, a nagyenyedi kollégiumnak adta el 700 forintért, vö. Mirkó Imre, *Benkő József élete és munkái* (Pest: 1867), 198. Ez azonban az 1848–1849-es szabadságharc során megsemmisült.

2 Itt mondom köszönetet a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár könyvtárosainak, Bányai Rékának és Lázok Klárának, a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár vezetőjének, Gordán Edinának és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum könyvtárosának, Róth András Lajosnak a segítségért.

1764.”³ Arra vonatkozóan, hogy a kötet pontosan mikor és hogyan került a kancellár birtokába, nincsenek információink.

A székelyudvarhelyi gimnázium egykori könyvtárát ma a Haáz Rezső Múzeum őrzi. Róth András Lajos, az intézmény könyvtárosa rendelkezésemre bocsátotta azokat a kiadványokat, amelyek bejegyzései a Benkő nevet tartalmazzák, ám a hét kötet közül csupán egyről feltételezzük azt, hogy középpajtai Benkő József ennek használója lehetett. Egy görög nyelvű bibliáról⁴ van szó, s a kötet többféle Josephus Benkő bejegyzését tartalmazza. Gyanúba keverhető ifj. Benkő József is, a középpajtai pap fia. Annak ellenére, hogy nem találunk évszámot a nevek mellett, úgy vélem, az egyik ilyen aláírás a református prédikátortól származik. Erősíti a feltételezést, hogy Benkő az udvarhelyi gimnáziumban teológiát, katekézist és prédikációtant is tanított,⁵ tehát tanárként, de korábban diákként is megfordulhatott kezében a biblia.

Láthatjuk, hogy igen kevés a Benkőhöz köthető, azonosított kötetek száma, éppen ezért tűztem ki célul az említett „virtuális könyvtár” létrehozását. Az adatgyűjtés során inkább arra tettem kísérletet, hogy rámutassak, milyen, Benkő szellemi világát befolyásoló kiadványok fordulhattak meg kezén. Emellett megvizsgáltam azt is, hogy a kölcsönként művek, Benkő olvasmányai azonnal lecsapódtak-e valamely munkájában, esetleg megfigyelhető-e egy olyan periódus, amelyben az olvasottak egyfajta érlelődési folyamaton mentek át, s csak azután öltöttek testet valamely konkrét művében. Az a sokoldalúság, amelyet az utókor emlegetett Benkő személyével kapcsolatban, visszaköszön-e a levelezésben feltárható kölcsönzések alapján? Azonosíthatóvá vált azoknak a köre is, akik a középpajtai literátor „jóltevőinek” számítottak szellemi téren, s akik segítése révén a domidoctus pap ismeretei gazdagodtak.

Az eredmények bemutatása előtt térjünk ki a válogatás szempontjaira. A levelezést átolvasva rendszereztem azokat a könyveket, illetve kéziratban maradt munkákat, amelyeket Benkő kölcsönként vagy kölcsönadott.⁶ Nem vettem fel azonban a jegyzékbe azokat a dokumentumokat, amelyeket többnyire az erdélyi református papok küldtek Benkőnek, és amelyek jórészt az egyes települések templomának, várának vagy más épületének leírásáról szólnak, s amelyek valószínűleg beépültek a *Transsylvania* című kötetbe. Nézőpontunkból és a későbbiekben Benkő historia litterariájának elemzése szempontjából ezek számbavétele nem releváns, hiszen az ilyen jellegű írások nem befolyásolták szellemi világát, csak a teljes honismereti munka forrásaiként válhatnak jelentőssé, (település)történeti szempontból fontosak. Tanulmányomban nem a teljes kötet elemzése a célom, így e dokumentumoktól eltekintettem.

3 Georgio HANER, *Historia Ecclesiarum Transylvanicarum, Inde a primis Populorum Originibus ad haec usque tempora, Ex variis iisque antiquissimis & probatissimis Auctoribus, abditissimis Archyvis & fide dignissimis Manuscriptis IV. Libris delineata* (Francfurti et Lipsiae: Joh. Cristoph. Fölginer, 1694). Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Td-594/b.

4 Haáz Rezső Múzeum, ltsz. 6416. A kötet címlapja hiányzik.

5 BENKŐ József *Levelezése*, szerk. TARNAI Andor és SZABÓ György, Magyarországi Tudósok Levelezése I. (Budapest: MTA, 1988), 46.

6 A tanulmány melléklete a teljes jegyzék egy részlete, amely az olvasmányok diszciplináris megoszlását mutatja 1774-től az 1791-es év elejéig.

Felvettem viszont a jegyzékbe azokat a többnyire történeti vagy egyháztörténeti vonatkozású, fontosabb kéziratok munkákat, amelyek egyáltalán nem, vagy csak később jelentek meg nyomtatásban, de amelyekről Benkőnek már publikálásuk előtt tudomása volt. Ezek felsorolása és egyben látása árnyaltabbá teszi Benkő történészi, forráskiadói profilját. Hozzá kell tennünk, hogy azt a jegyzéket, amely az erdélyi történetírókra és munkáik ismertetésére vonatkozik, már több helyen publikálták. A levelezésen kívül Bruz Lajos is közölte a lajstromot az *Új Magyar Muzeum* 1853. májusi számában.⁸ A kézirat ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található,⁹ de csonka vagy teljes másolatai fellelhetőek az Országos Széchényi Könyvtárban¹⁰ és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában is.¹¹

Bizonyos esetekben hiányosságokkal is számolnunk kellett, ugyanis Benkő nem minden esetben írta meg pontosan, hogy adott szerző mely munkáját kéri kölcsön, csupán a szerzői névvel fémjelezte a tanulmányozni kívánt kötetet. Ilyenkor számba vettem a lehetőségeket, azonban csak ha az adott szerző számításba jöhető munkáinak száma limitált volt. Azokban az esetekben, amelyekben a szerzőnek számos kézirat és kiadott munkája felmerülhetett lehetőségként, nem bocsátkoztam találgatásokba, csupán a szerző nevét tüntettem fel. Előfordul, hogy Benkő csak a címet jegyzi fel, a szerző neve elmarad. Amennyiben nem sikerült ez utóbbit azonosítanom, csupán a címet rögzítettem a jegyzékben.

Felvettem a listába azokat a munkákat is, amelyeket Benkő ugyan kért, de nincs rá utalás, hogy meg is kapta volna ezeket. Ilyen esetben a levelezők jóindulatát feltételeztük. Az esetek nagy többségében azonban kézhez kapta a kért dokumentumokat, ugyanis sokszor nyugtázta leveleiben az anyag átvételét, máskor javaslatot tett arra vonatkozóan, hogyan is juthat el az anyag Középpajtára, esetleg azt latolgatta, hogyan is küldhetné vissza a kiadványokat a tulajdonosoknak. Kivételt képez Benkő egyik, Aranka Györgyhez írott levele, amelyben hosszabb könyvlajstrom olvasható, ám ezek inkább Aranka elmélyülését hivatottak szolgálni az erdélyi és magyar történelmet tekintve, azaz egyfajta szakirodalmi jegyzékről beszélhetünk. Ebben megjelöli Benkő azokat a munkákat, amelyeket olvasott, esetleg látott, de még kölcsön szeretne kérni, sőt azokat is, amelyeket sosem látott, de szeretne rájuk szert tenni. Itt csak azokat a köteteket tüntettem fel a jegyzékben, amelyeket Benkő olvasottként, látottként jelölt meg. Azokról, amelyeket ismeretlenként említett, eltekintettem, mivel Aranka Györggyel való levelezése a későbbiekben is intenzív volt, azonban semmilyen utalás nem történt arra vonatkozóan, hogy a felsoroltak valamelyikét az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság titkára elküldte volna. Itt kell megjegyeznünk, hogy a lajstrom Teleki Sámuel könyvtári katalógusa alapján készült, a lista kézirat, bővebb változata megtalálható

7 BENKŐ, *Levelezése*, 301–310 és 312–319.

8 BENKŐ József, „Az Erdély Históriaja Íróinak Magyar Nyelven Található Kézírásaikról”, kiad. BRUZ Lajos, *Új Magyar Muzeum* 5 (1853): 217–238.

9 Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 598.

10 OSZK Kézirattára, Quart Hung 1058.

11 MTA KIK Kézirattára, Történ., 4r, 112. sz.

a *Collectaria ad Res Transsilvanicas Facientia* XIV. kötetében¹² is. Akárcsak az Arankának küldött levélben, Benkő itt is csillaggal jelölt néhány kötetet. Összevetve a két listát úgy látjuk, hogy a jelölt kötetek az olvasatlan, kézbe nem vett kiadványokra vonatkoznak itt is. A 49 tételt tartalmazó lista néhány darabja jelen van a korábban Teleki Sámuel-től kölcsönzött kiadványok között,¹³ tehát azok biztosan jártak Benkő kezében. Nem tudjuk, mikorra datálható ez a lajstrom, de korábbi lehet, mint az Arankához címzett 1791-es levelek, hiszen néhány esetben előfordul, hogy a Teleki Sámuel katalógusa alapján készült jegyzékben ismeretlenként számon tartható kötetek az Arankához címzett levélben már ismertként tűnnek fel, tehát a katalógus másolása és a levélírás ideje között eltelt időszakban Benkőnek lehetett lehetősége az egyes kötetek átnézésére. Azokat a tételeket is rögzítettük, amelyek itt fordulnak elő először, hiszen Benkő ezeket akár Marosvásárhelyen vagy Szebenben is tanulmányozhatta, nem feltétlenül kellett levélben kölcsönöznie.

A táblázatban a következő tudományterületeket tüntettük fel: 1) Botanika/Természettudomány; 2) Történelem/Politika; 3) Vallási vonatkozású munkák/Egyháztörténet; 4) Irodalom (olyan verses és prózai alkotások, amelyek világi tárgyúak és nem tudományos jellegűek); 5) Historia litteraria; 6) Egyéb. Ez utóbbi kategóriába az olyan munkákat tüntettük fel, amelyek tárgyukat tekintve nem illeszkedtek az előző kategóriákba, esetleg egyes tárgyú munkáknak tekinthetők.

A 18–20. századi szövegekből kirajzolódó képek leginkább a középajtai pap történetírói és botanikusi profilját vetítik az olvasó elé, s ha rátekintünk a könyv- és kézirat-lajstromra, valóban ez látszik. A tudományterületek szerinti megosztottságot és anyagmennyiséget tekintve azt mondhatjuk, hogy e két terület közül is Benkő történész volta láttatható jobban, a botanikusi szerepkör munkásságának első felére tehető. E témában Adam Chenot és Pataki Sámuel orvosoktól kért kölcsön könyveket, azonban a Chenotól kért anyag esetében nem konkretizált, csupán megjegyezte, hogy valamely szerző fűvészeti munkáit kéri kölcsön. Kérdőjellel tüntettünk fel bizonyos lehetőségeket, ugyanis ebben az esetben az említett szerző műveinek száma nem volt túlságosan nagy. Bár a lehetőségeket igyekeztünk vázolni, egyáltalán nem biztos, hogy egy-egy szerző minden e tárgykörben íródott munkája eljutott Középajtára. Mégis egyértelmű, hogy Benkő igen tájékozott volt a botanikai szakmunkák terén. A növénytant tárgyaló kötetek kérése a levelezés első részében jelenik meg, többnyire az 1770-es évek közepétől az 1780-as évek elejéig terjedő levelekben esik szó ezekről. A kölcsönkért kiadványok eléggé újak, az 1750-es évektől az 1770-es évekig terjed skálájuk, ami azt bizonyítja, hogy Benkő lépést tartott kora tudományos fejlődésével, tájékozott volt az új kiadványok felől. Az Adam Chenot-val váltott levelek száma igen csekély, csupán egyetlen küldött és egy beérkezett levélről beszélhetünk. Ennek ellenére látható, hogy a szebeni orvos botanikai kérdésekben Benkő segítségét kérte, tehát amellet, hogy tudomása volt a középajtai pap ilyen irányú tevékenységéről, meg is bízott tudásában.

12 BENKŐ József, *Collectaria ad Res Transsilvanicas Facientia* XIV. kötet, Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Kemény József-gyűjtemény, Ms. 191/I., 497–506.

13 Táblázatunkban a már korábban bejegyzett köteteket nem tüntetjük fel újra.

A könyvkölcsönzés alapján megállapíthatjuk, hogy Benkő botanikai tevékenysége két periódusban emelkedett ki. Az első 1774–1775-re esik, a másik az 1780 körüli évekre. Az elsőt a botanikai katedra felajánlásához köthetjük, a másik arra a periódusra datálható, amikor Molnár János *Phytologicon, compelum historiam naturalem vegetabilium* (1780) című munkájában rövidítve közreadta Benkő *Nomenclatura botanica* című írását. Ha ezeket az adatokat összevetjük azzal a műjegyzékkel, amelyet Szabó György állított össze és publikált a *Transsilvania* című kötet fordításának előszavában, a következő megállapításokat tehetjük. Szabó György szerint 1776-ra datálható a *Scintilla botanica* című munka keletkezési ideje, amely a növénytani előadások megtartására készülhetett.¹⁴ Ezt igazolják a dátumok is, hiszen a Patakihoz címzett levél 1775 októberében kelt, tehát a *Scintilla* valóban 1776-ra keltezhető. Az első periódusban az Adam Chenot orvostól kölcsönkért munkák a *Scintilla botanica* forrásaiként tarthatók számon. A második szakaszban Pataki Sámuel a kölcsönzött munkák tulajdonosa, a neki szóló levelek 1781 első három hónapjában keltek. Ebben a periódusban keletkezettek a *Nomenclatura Botanica* és a *Nomina vegetabilium* című munkák, bár Szabó György rámutat arra, hogy a *Nomenclatura Botanicát* Benkő már 1780-ban elküldte Molnár Jánosnak, a *Nomina vegetabiliumot* csak 1781 szeptemberében.¹⁵ Ennek ellenére valószínűleg a Patakitól kölcsönzött könyvek szolgáltatták ezeknek az alapját, s Benkő viszonylag hamar feldolgozta a begyűjtött információkat, hiszen láthattuk, a kéziratot még 1781 őszén be is küldte kiadásra.

Két botanikai tárgyú munkát kell még megemlítenünk: a *Philosophiae Botanicae Compendiumot* és a *Transsilvanica Florát*. Az elsőt 1785-ben említette a *Magyar Hírmondó* – állapítja meg Szabó György, s úgy gondolja, ez szorosán kapcsolódott az előző két munkához. A másodikról úgy véli, hogy ezt már az 1770-es években kezdhette írni Benkő, de még 1790 körül is dolgozott vele, noha sosem került sor a kiadására.¹⁶ Mivel ekkoriban nincs jele botanikai tárgyú kiadványok kölcsönzésének, valószínű, hogy az említett kéziratok esetében Benkő saját kutatási eredményei mellett a korábban kölcsönkért kiadványokat használhatta fel. Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy Benkő József botanikai munkássága szakaszosnak tekinthető, az egyes szakaszokban megfigyelhető a specifikus tárgyú, témához tartozó könyvek kölcsönzése, ez más periódusban nem érhető tetten. A közbeeső időszakokban esetleg csak arra találhatunk utalást, hogy valamely természettudományi tárgyú munka megjelenéséről tudomása volt. Az információk begyűjtése és az egyes munkák összeállítása közötti periódus rövidnek mondható, ami arra utal, hogy Benkő intenzíven dolgozott, az anyag azonnal feldolgozásra került. Miközben botanikai munkássága szakaszosnak látszik,¹⁷ a történeti érdeklődés változó intenzitással ugyan, de minden aktív életszakaszában jelen volt, egészen 1797-ig. Azokban a periódusokban viszont, amelyekben a növénytani munkákkal foglalkozott, egyértelműen megfigyelhetők bizonyos rések a történeti munkák kölcsönzése terén.

14 BENKŐ József, *Erdély*, ford. SZABÓ György (Sepsiszentgyörgy–Barót: Székely Nemzeti Múzeum–Tortoma Kiadó, 2014), 27.

15 Uo., 35.

16 Uo., 37.

17 Erre utal Benkőnek Adam Chenothoz írott levele is, amelyben közli, hogy az elkövetkező hónapokban nem tud növénytannal foglalkozni, mert kiadásra kell előkészítenie az Erdélyt bemutató kötetét. Uo., 19–20.

A történeti anyagot kölcsönzők között leginkább Teleki Sámuel nevével találkozunk, majd később Aranka Györgyével, de feltűnik Koppi Károly, Cornides Dániel és Körrösi György neve is a levelezők között. Ami a kölcsönzött anyagot illeti, azon kívül, hogy beszélhetünk nyomtatványokról és kéziratokról, különbséget tehetünk abban a tekintetben is, hogy éppen mi foglalkoztatta jobban a református papot. Az első szakaszban Erdély, a Magyar Királyság és a Székelyföld történetére vonatkozó műveket találunk, többségük latin nyelvű munka, francia nyelvű csupán egy fordul elő. A második szakasz arra a periódusra datálható, amikor Benkő figyelme az erdélyi történetírók összegyűjtésére és magyar nyelvű munkáik kiadására irányult. Ebben a szakaszban nem kizárólagosan magyar nyelvű kéziratok ismeretére nyerünk rálátást, előfordulnak az általánosabb jellegű történeti szakmunkák is. A harmadik szakaszban előtérbe kerül az Erdélyi Kéziratkiadó és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságokhoz fűződő viszonya, ami jól láthatóvá válik a lajstromba jegyzett munkák alapján is. Benkő több levelében nyújt felvilágosítást Aranka Györgynek, információkat közöl vele a régi kéziratokra vonatkozóan, könyveket ajánl fel a társaságnak, illetve bizonyos anyagok beszerzésére és kölcsönzésére buzdítja Arankát. A lista alapján megkülönböztethetjük a honismeretíró Benkőt, aki sokáig dolgozott *Transsilvania* című kötetének részletes részével, s ezt alá is támasztják az erdélyi és magyar történelmet bemutató általános szakmunkák kölcsönzései. Később a szövegkiadó Benkő profilja látszik körvonalazódni, ezt bizonyítják a kéziratok források kiadására irányuló törekvések, majd feltűnik az informátor Benkő is, aki az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság titkárát tudósítja az erdélyi magyar és szász történetírók munkáiról. Akárcsak a botanika terén, itt is szembeötlő, hogy a kölcsönkért nyomtatványok viszonylag új kiadványok voltak, ezek megjelenése az 1750-es évektől egészen az aktuális periódusig terjed, a kéziratok 16–18. századi forrásokat foglalnak magukba. Az sem véletlen, hogy a történeti anyagot kölcsönzők között leginkább Teleki Sámuel nevével találkozunk, hiszen a kancellár könyvtára nagyszerű forrásokat biztosított Benkő számára. Leveleiben így ír: „teljességgel ingyen való Gratiából méltóztatta Nsgd meg ígérni a' Maga ritka *MScriptumai*hoz való közel-eresztetésemet. Talám már Szebenbe tsak bé is kívánkozik a' Nsgd drágalátos Bibliothecája, 's én is közelebb esem hozzá; melyből tsak egy nap is óh mely sok hasznót tudnék én venni magam tzéломra!”¹⁸ Később arról olvashatunk, hogy Teleki Sámuel segítségét ígérte Benkőnek, s a literátor erre a segítségre apellál 1783-as levelében: „most van a legszükségesebb idő réá, hogy az a, nem csak Nagyságodnak és Nagyságos maradékainak [...] hanem a közjónak számára szerzett drága Bibliotheca, számomra megnyíljk. Bizony megbecsülöm a könyveket úgy, hogy soha ember inkább nem.”¹⁹ Éppen ebben a levélben történik utalás arra, hogy a *Transsilvania* részletes anyagának elrendezése után Benkő figyelme a kéziratok kiadására irányult, tehát a történeti hivatásában is érzékelhető a szakaszosság.

18 Uo., 53.

19 Uo., 178.

Nyilvánvaló, hogy Benkőnek Teleki Sámuel könyvtárának állománya mind kéziratos, mind nyomtatott anyag tekintetében elsőrangú forrásként szolgált. Deé Nagy Anikó²⁰ monográfiában mutatta be a kancellár könyvgyűjtő tevékenységét. Azok mellett a kötetek mellett, amelyeket saját magának volt alkalma megvásárolni peregrinációjában, az erdélyi, külföldön tanuló diákok is jelentős mértékben hozzájárultak a könyvek beszerzéséhez, akárcsak a kancellár egykori tanárai. Ezek az erdélyi diákok teremtik meg a kapcsolatot a könyvkiadókkal és könyvkereskedőkkel, vagy éppen ők keresik fel a kancellár egykori tanárait. A könyvgyűjtés megszervezését tárgyaló fejezetből az is kiderül, hogy azokat a ritka munkákat, amelyeket nem sikerült nyomtatásban megszerezni, a tanárok lemásoltatták egykori diákjuk számára.²¹ A gazdag és ritka gyűjteményt a kancellár a köz szolgálatába állította. Deé Nagy Anikó számos olyan egyént nevez meg, ismertetve leveleiknek egy-egy részletét, akik már az 1760–1770-es években az alakuló könyvtár anyagának használói voltak. Közöttük találjuk Bod Pétert, Kovásznai Tóth Sándort, Benczúr Józsefet és Cornides Dánielt stb., ám a legaktívabb használónak Deé Nagy Anikó Benkő Józsefet tartja.²² E meglátást tükrözi az általunk összeállított jegyzék is, hiszen leggyakrabban Teleki Sámuel, majd Aranka György nevével találkozhatunk.

A történeti munkák lajstromára tekintve szembeötlő, hogy viszonylag kevés az 1785–1787 között váltott levelekben a kölcsönzések száma. Csupán négy levélről beszélhetünk, ám ezekben nem is kérésekről van szó, hanem felajánlásokról, már Benkőnél meglévő anyag elküldéséről. Ezzel szemben az 1787 ősztől 1789 januárjáig egyáltalán nem találkozunk kölcsönzésekkel. Ebben az esetben egyfajta törésről beszélhetünk. Hasonló az 1775–1777-es periódusban azonosítható, azonban úgy vélem, az 1770-es években az elveszett vagy lappangó levelek miatt egyelőre nem átlátható Benkő munkássága. Az 1780-as évek második felére tehető hiátus okaiként egészen más tényezőt vehetünk számításba, elsősorban Benkő udvarhelyi tanári munkáját. Egyrészt elfoglaltságai miatt nem juthatott ideje arra, hogy intenzíven dolgozzék, bár Mikó Imre megjegyzi, hogy Bethlen Farkas históriájának ötödik kötetét ebben az időszakban rendezte sajtó alá.²³ Másrészt valószínűleg rendelkezésére állt a székelyudvarhelyi gimnázium könyvtára, amely számára elegendő szellemi táplálékkal szolgált. A könyvtár vázlat szerű jegyzékét Oláh Róbert rendezte sajtó alá,²⁴ részletesebb jegyzéke az *Erdélyi Könyvesházak* második kötetében jelent meg.²⁵ Az utóbbi kötetben rögzített lajstrom többnyire olyan köteteket foglal magába, amelyek részét képezték a mindennapi oktatásnak: Biblia, egyháztörténet, retorikai szakmunkák, nyelvtanok, görög–latin szótárak, klasszikus irodalmi művek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történeti tárgyú könyvek csekélyebb hányada

20 DEÉ NAGY ANIKÓ, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997).

21 Uo., 164.

22 Uo., 174.

23 MIKÓ, *Benkő József...*, 112–113.

24 OLÁH RÓBERT, *Protestáns intézményi könyvtárak Magyarországon 1530–1750* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2009), 332–336.

25 MONOK ISTVÁN, NÉMETH NOÉMI és TONK SÁNDOR, *Erdélyi könyvesházak II, Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/2* (Budapest: Scriptorum Kft., 1991), 203–217.

ne foglalkoztatta volna Benkőt, s azt sem zárhatjuk ki, hogy bejáratos volt valamilyen magánkönyvtárba. A 18. század első felében a korábban jelentős könyvhiánnyal küzdő udvarhelyi gimnázium állománya jelentős mértékben gyarapodott az adományozott magángyűjtemények révén. Jakó Zsigmond²⁶ ismerteti azokat a magángyűjteményeket, amelyek bekerültek az oktatási intézmény könyvtárába, például Bethlen Imre és felesége, Gyulai Klára gyűjteményeit. Bethlen Imre mint hivatali funkciót betöltő egyén figyelme kiterjedt a jogi, államigazgatási, gazdasági és történelmi vonatkozású kötetekre is, amelyek halála után, 1765-ben a gimnáziumba kerültek. Székely László többnyire filozófiai és vallási témájú kötetekkel együtt az általa felvásárolt könyvtárak jogi, gazdasági, történelmi tárgyú könyvei is gyarapították az állományt. Gyűjteménye 1775-ben került a gimnázium könyvtárába.²⁷ A korábban iskolai használatú könyvek száma tehát jelentős mértékben gyarapodott olyan világi tudományokat tárgyaló kötetekkel, amelyek Benkőt is érdekelhették. Az említett kötetek már azelőtt beépültek az intézmény állományába, hogy Benkő megkezdte volna tanári működését, így 1787–1789 között ezek a kiadványok rendelkezésére álltak. Ha jegyzékünket szembeállítjuk Benkőnek az 1780-as években megjelenő munkáival, tetten érhető a honismereti kötetekkel való folytonos foglalkozás, átdolgozás és kiegészítés. A kölcsönzések között ott vannak az általános történelmi-politikai viszonyokat tárgyaló kötetek, s a középajtai pap munkáinak jegyzéke sem tartalmaz jelentősebb történelmi tárgyú, ebben a periódusban keletkezett kiadványt. Azon munkák közreadását és megírását, amelyek ebben a szakaszban feltűnnek – *Téli bokréta* (1781), *Baróthi Béthel avagy Isten' Háza* (1783), *Erdélyi oláh nemzet képe* (1785) – az aktuális események generálták: Cserei Miklósné Tornya Borbála halála, a baróti templom felszentelése, illetve az 1784-es parasztfelkelés. Ebben a szakaszban, amint a Szabó György-féle jegyzékből is látható, kezdetét vette már a szövegkiadói tevékenység, pl. Bethlen János históriájának újrakiadása. Feltűnik az *Erdélyi históriás szekrény* című sorozat terve is. Ezek azonban olyan kezdeményezések voltak, amelyek huzamosabb időt vettek igénybe, s később is állandóan foglalkoztatták Benkőt. Említést érdemel a *Milkovia* című egyháztörténelmi munka, amely 1781-ben jelent meg. E dátum előtt és körül jegyzékünk csupán három egyháztörténelmi vonatkozású munkát számlál, s a kölcsönzések között is huzamosabb idő telik el. Ez arra utal, hogy e munkák nem tekinthetők a *Milkovia* közvetlen előzményének. A kölcsönzött kiadványok inkább a honismereti munka egyháztörténelmi fejezetéhez szolgáltatott anyagot, s a begyűjtött történelmi munkákkal együtt kerültek feldolgozásra. Elég, ha a címekre tekintünk, s már ezekből is láthatóvá válik, hogy tárgyuk szélesebb kört, erdélyi vagy magyar vonatkozású, általános egyháztörténelmet fog át (kivéve Bod Péter unitárius egyháztörténelmet tárgyaló munkája), nem csupán a milkói püspökségét. A későbbiekben is elenyészőnek mondható az egyházi, vallási témájú munkák száma, s ezeknek is egy része halotti búcsúztató vagy prédikáció, a fennmaradó kiadványok, akárcsak az 1780 körül kölcsönzöttek, általános tárgyúak.

26 JAKÓ Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1976).

27 Uo., 226–229.

Benkő József történetírói tevékenységének első szakaszából a *Transsilvania* összeállítására és kiadására révén honismereti tevékenysége emelhető ki. Szabó György megállapítja, hogy Benkő kötetét a 17. században keletkezett, német eredetű államismereti irányzat termékeként kell látnunk, amelynek első jelentősebb művelője magyar vonatkozásban Bél Mátyás volt.²⁸ A következőkben röviden utalni kívánunk Benkő József ilyen irányú tevékenységére.

Benkő József, a honismeret művelője

A német nyelvterületen kialakult tudomány első művelői között Erős Vilmos Hermann Conring²⁹ és Samuel Pufendorf³⁰ nevét említi, azonban a tudomány szak kiteljesedését a göttingeni államismereti iskola megalapításához köti.³¹ Verók Attila a szász származású jénai egyetemi tanár, Martin Schmeizel statisztikusi működése kapcsán szól a tudományág kialakulásáról és fejlődéséről, felsorolva azokat a jelentősebb egyéneket, akik ennek művelőiként tarthatók számon. Ő is kulcsfigurának tartja Hermann Conringot, ám a statisztika fejlődési szempontjából úgy véli, Conring csak elindítója volt a tudomány szak születésének, amely Schmeizel működésével új irányt vett, s majd August Ludwig Schlözer tevékenységében teljesedett ki.³²

Az államismereti iskola tanárának, August Ludwig Schlözer professzornak a munkásságáról újabban Biró Annamária értekezett. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy Schlözer nem csupán a göttingeni egyetem egyik legkiemelkedőbb tanára volt, hanem a modern államtudomány megalapítója is, „aki a jelenségek komplex vizsgálatát tűzte ki célul; nem csupán történeti tényeket vett figyelembe, hanem az aktuálpolitikai helyzetet, a statisztikát, a kulturális helyzetet és a nyelvi meghatározottságot is”.³³ Erre a Schlözer-féle komplex megfigyelési módra irányította a figyelmet David F. Lindenfeld is, rögzítve a göttingeni professzor felfogását a történelem és statisztika fogalmára vonatkozóan. Eszerint a történelem nem csupán uralkodók, királyok életrajzi adatait, csaták eseményeit foglalja magába, hanem kiterjed a mezőgazdaság, kereskedelem, jogi rendszer stb. bemutatására is. Lindenfeld utal arra, hogy Schlözer felhívta a figyelmet a statisztikai adatok pontatlanságára, s kívánalmát fejezte ki abban a tekintetben, hogy az állam felelősségteljesen gyűjtse és kezelje ezeket. Az általa indított lapok révén hozzájárult ahhoz, hogy az információk minél szélesebb körben hozzáférhetőek legyenek, s ezáltal azt szerette volna elérni, hogy a társadalom reális politikai erőként legyen

28 BENKŐ, *Erdély*, 43.

29 Hermann Conring (1606–1681): politikával, joggal, medicinával foglalkozó német tudós.

30 Samuel von Pufendorf (1632–1694): német politikus, jogász, történész.

31 ERŐS Vilmos, *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története* (Budapest: Ráció Kiadó, 2015), 54–55.

32 VERÓK Attila, *Martin Schmeizel élete és munkássága (1679–1747)*, doktori értekezés (Szeged, 2008), 79–80.

33 BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011), 141.

meghatározható.³⁴ A schlözeri koncepció később, a 18–19. század fordulóján is érvényben maradt, amint erre Török Borbála Zsuzsanna rámutatott. Arra a kérdésre kereste a választ, hogyan gyűjtötték be az Erdélyt bemutató kötetek szerzői az adatokat, ugyanakkor az egyes szerzők társadalomban betöltött pozícióinak előnyeire és hátrányaira is utalt. Török hangsúlyozta, hogy még a századfordulón megjelenő munkákban sem vált el a leíró statisztika a földrajztól, hanem tartalmazott földrajzi, etnográfiai, természetrajzi, jogi, katonai és közigazgatási adatokat is.³⁵ Török két arisztokrata statisztikus, a civil Joseph Marx von Liechtenstern és a „bennfentes” Anton von Baldacci tevékenységét elemezte. Míg a korábban jelentős hivatali tisztségeket betöltő Baldacci szerint az állam számára fontos statisztikai adatokat óvni kell mind a külföldiektől, mind a hazai tudósoktól, addig Liechtenstern a schlözeri sémát követve úgy véli, nyilvánosságra kellene hozni a közre vonatkozó információkat, s az ezekről való eszmeccserét is szorgalmazza.³⁶ Látható tehát, hogy mennyire különböző nézetekről beszélhetünk még a 19. század elején is. Török felsorol néhány olyan munkát, amelyek révén a külföld előtt is ismertté válhattak az erdélyi és magyar királyságbeli viszonyok, ám ezek a kiadványok az 1790-es évektől datálhatók. Ezek szerzői között tanárok, köztisztviselők, katonai pályát befutott egyének tűntek fel, nem meglepő tehát, hogy egy erdélyi domidoctus pap honismereti munkáját nem méltatta az uralkodóház, mi több, amint Török Borbála utalt rá, Mária Terézia reformjai a statisztika oktatására is kiterjedtek, e rendelkezés pedig a későbbiekben is érvényben maradt.³⁷ Ilyen intézményes keretek között tehát biztosítottá vált az országismertetéseket elvégző humán erőforrások megfelelő képzése és utánpótlása is. Azért is tartottuk fontosnak ezt a kitérőt, hogy lássuk, mihez és milyen körülmények, viszonyok között fogott hozzá Benkő József.

A honismeretirő mellett a forráskiadó Benkő profilja is körvonalazhatóvá válik kölcsönzései alapján. Benkőnek a forráskiadás terén nyújtott eredményeit legújabbban Tóth Zsombor méltatta. Megállapította, hogy Benkő volt az első, aki kora újkori emlékiratokat más ego-dokumentumokkal és a történeti kútfőkkel együtt kiadásra készített elő, tehát joggal tekinthető a kora újkori emlékirat-irodalom kánonja megteremtőjének.³⁸ Amellett, hogy Tóth Zsombor mérlegre teszi Benkő érdemeit és túlkapásait a szövegek átalakítását tekintve, kitér Aranka Györggyel való szakmai viszonyára is, aki a középajtai literátor által összeállított jegyzék bővített változatát hivatkozás nélkül adta közre az EMNYT munkáinak első darabjában.³⁹ Benkőnek Arankával és a társaságokkal való kapcsolatát többen is tárgyalták, ám a tudósok viszonyát tekintve megoszlanak a vé-

34 David F. LINDENFELD, *The Practical Imagination. The German Sciences of State in the Nineteenth Century* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1997), 43–44.

35 TÖRÖK Borbála Zsuzsanna, „Lexikonok párbeszéde. Információ és tudástérképek az erdélyi statisztikák tükrében a 19. század első felében”, in *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária és EGYED Emese (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018), 179.

36 Uo., 181.

37 Uo., 184.

38 TÓTH Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája. Kéziratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*, Irodalomtörténeti füzetek 178 (Budapest: reciti, 2017), 30–31.

39 Uo., 31.

lemények. Mikó Imre Arankának és a társaságnak Benkövel szemben való méltánytalan viselkedését, rosszsindulatát hangsúlyozza.⁴⁰ A titkár első, 1793-as székelyföldi útján Aranka Középpajtán is állomásozott, így alkalma nyílt Benkö anyagának átnézésére is. Ekkor a középpajtai pap bizonyos ritka kéziratokat ajánlott fel a társaságnak, illetve néhány ilyen írást Hochmeister Márton kiadónak is elküldött. Mikó kifejti, hogy Aranka leállította az említett kéziratok kiadását, ugyanis úgy vélte, kiadásuk esetén anyagilag károsodna a társaság. A kötet szerzője Aranka „tudós irigységének” tulajdonítja be ezt a magatartást, s megállapítja, a társaságnak felajánlott kiadványok nem szóbeli közszöveget, hanem anyagi viszonzást követeltek volna.⁴¹ Mikó álláspontját viszi tovább Éder Zoltán is Benkö-monográfiájában. Aranka György negatív megítélését Biró Annamária kutatásai ellensúlyozzák. A székely eredetvitába való bele nem szólás okát az Aranka–Benkö viszony tanulmányozása révén véli megvilágíthatónak. Biró felhívja a figyelmet arra, hogy a két tudós kapcsolata a társaságok megalakulása előtti periódusra datálható, Benkö már ekkor anyagokat készül küldeni Arankának.⁴² A levelezés alapján megállapítható, hogy Benkö sokáig nem tud pontos adatokat a társaságok működésére, tagjaira, sőt saját szerepére vonatkozóan sem a Kéziratkiadó Társaság keretein belül. Többször meg is fogalmazza leveleiben abbéli kívánalmát, hogy megkapja a tagok névsorát, s az is érdekli, vannak-e olyanok, akik fizetésért dolgoznak.⁴³ Mivel úgy látja, hogy Aranka mozzogatórugó és befolyással bír, általa kér támogatást, amit meg is kap. Itt kell megjegyeznünk, hogy Benkö 1791. májusi levele arra utal, Aranka a gubernátornál és az egyházi Főtanácsnál is közbenjárt érdekében, sőt Kendeffy Elekknél is. Kendeffyné Benkö és családja számára búzát küldött,⁴⁴ ugyanis a középpajtai pap arról panaszkodott egy Arankának címzett korábbi levélben, hogy nehezen tudja előteremteni családja számára a betevő falatot.⁴⁵ A két tudós viszonyának megvilágítása és a küldött anyagok eltulajdonítása kapcsán a társaságok anyagi helyzete is előtérbe kerül, és világossá válik, hogy a kéziratkiadó társaság tagjai kedvezőbb anyagi helyzetben voltak a nyelvművelő társaság tagjainál,⁴⁶ így ezek nem minden esetben tudták honorálni a kapott anyagot, amelyek, jelentős részt, Aranka gyűjteményébe épültek be.⁴⁷ Az Aranka közbenjárására kapott, többrendbéli támogatás bemutatása révén Biró ráirányítja a figyelmet arra, hogy a Mikó Imrétől átvett, Gálos Rezső által továbbvitt és Éder Zoltán munkájában is testet öltő, Arankát negatív fényben feltüntető kijelentések fenn-

40 Mikó, *Benkö József...*, 142.

41 Uo., 143.

42 BIRÓ, *Nemzetek Erdélyben...*, 108.

43 Lásd: BENKÓ, *Levelezése*, 333 és 339.

44 Uo., 325–326.

45 Uo., 305.

46 A társaságok anyagi helyzetének részletesebb tárgyalására Dávid Péter vállalkozott. A fennmaradó források alapján a kötet szerzője megállapította, hogy míg a kéziratkiadók tőkéje meghaladta a 2000 forintot, addig a nyelvművelőké az 1000 forintot sem érte el, sőt, a jegyzőkönyvek arra utalnak, hogy a tényleges tőke sokszor 100 forint alatt volt, ami jelentős mértékben nehezítette a tudós alakulat eredményes működését. Lásd erről: DÁVID Péter, „*Itt van a' legvégső óltára Pallásnak*”. *Erdélyi tudományos intézmények a XVIII. század végén*, doktori értekezés (Szeged, 2009), 59 és 104.

47 BIRÓ, *Nemzetek Erdélyben...*, 109.

tartásokkal kezelendők. Mivel a kötet megjelenése óta nem kerültek elő olyan új anyagok, amelyek alapján egyértelműen állást lehetne foglalni Benkő és Aranka ambivalens viszonyának tisztázásában, eltekintünk attól, hogy találgatásokba bocsátkozzunk. Mindenesetre az látható, hogy a próbatársaságként működő tudományos alakulat sem kecsgettette túl nagy reményekkel a tagokat, s nem volt ez másként európai viszonylatban sem. Az európai tudományos társaságok működését vizsgálva többen felhívták a figyelmet az uralkodói vagy birodalmi támogatások látszólagosságára. Britt-Louise Gunnarsson kiemeli, hogy az utilitarista elvnek megfelelően a tudományos társaságok tevékenységének sokszor az ország gazdasági jólétének előmozdítására kellett irányulnia, s annak ellenére, hogy létezett az intézményes keret, a tagok sokszor elszigetelten működtek, hiszen az egyetemeken előtérbe került az oktatás, a kutatásnak, kísérletezésnek nem volt akkora prioritása.⁴⁸ Hasonló álláspontot képvisel Robert Fox, aki a tudományos társaságok és a birodalmi kormányzatok egymáshoz való viszonyát vizsgálja és példázza. A tanulmány szerzője azt a 17. századra visszanyúló koncepciót domborítja ki, amely szerint a tudományok művelése a modernséghez vezet, így az egyes tudományágak fejlődése voltaképpen az ipar, mezőgazdaság, gazdasági élet fejlődését jelenti. Többnyire ebből a megfontolásból nyújtottak segítséget a kormányok az alakulandó intézményeknek. Ilyenre említi példaként a 18. századi angol és francia kormányokat, amelyek szorgalmazták és támogatták a térképészeti, bányászati és kémiai kutatásokat, ám sokszor a támogatás – teszi hozzá a szerző – látszólagos volt, mint vélhetően II. Károly angol király esetében. Tényleges támogatottságot élvezőként az 1666-ban megalakuló Francia Akadémiát említi, ám ebben az esetben Fox hangsúlyozza, hogy a tudományos intézményt teljesen bekebelezte a kormányzat, mondhatni a tudományos intézmény eszközzé vált a hatalom kezében. Tagjai fizetést, különféle juttatásokat és hivatali funkciókat kaptak, ám cserében hozzá kellett járulniuk a birodalom imázsának javításához. A szerző példáinak sorát a poroszokkal folytatja. I. Frigyes uralkodásának idején Fox a francia mintát véli felfedezni; változást II. Frigyes trónra lépésétől említi, amikor is az intézmény „szellemi autonómiát” kapott és előnyösebb anyagi helyzetbe került, noha az állami patrónusságnak megvoltak a hátrányai is, hiszen az uralkodó beleszólhathott a tagok felvételébe, a kormányzati érdekek változása pedig negatív hatással volt az intézmény hatékony működésére. Az orosz birodalmi akadémia kapcsán Fox az intézmény nyitottságát emeli ki, ám kifejti, ennek háttérében is az érdekek munkáltak, hiszen azáltal, hogy a birodalom nyugati tudósok meghívását propagálta, azt kívánta elérni, hogy a nyugati eredmények ott is meghonosodjanak, ami jelentős fellendülést ígért gazdasági és kulturális téren.⁴⁹

A Habsburg Monarchia álláspontja és a Magyar Királyságból, esetleg az Erdélyből jövő társaságalapítási törekvésekhez való viszonyulása sajátosnak mondható, amint erre Szelestei Nagy László rámutatott. Felvázolta a tudós társaságok alapítására vo-

48 Britt-Louise GUNNARSSON, *Introduction. Languages of Science in the Eighteenth Century* (Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 2011), 4–5.

49 Robert FOX, „Science and Government”, in *The Cambridge History of Science: Eighteenth-Century Science*, Vol. 4., ed. Roy PORTER, (Cambridge: University Press, 2003), 107–110 és 122–124.

natkozó kezdeményezéseket és azok végkimenetelét, kiemelve, hogy ezekért a törekvésekért a bécsi udvar nem kifejezetten rajongott,⁵⁰ s állandóan elutasító választ adott hol anyagi, hol vallási okokból, máskor politikai megfontolásból, hiszen a birodalom központjában, Bécsben sem volt akadémia.⁵¹ Ha párhuzamot kívánunk vonni a nyugat-európai viszonyok és a magyar törekvések között, jól érzékelhetők a különbségek, a monarchia ugyanis még arra sem tartott feltétlen igényt, hogy a magyar tudósokat magához kösse, hiszen erre megvoltak a maga emberei. Emellett a politikai viszonyok, a francia forradalom eszméi, később pedig a Martinovics-féle összeesküvés sem járult hozzá az előrelépéshez, nem meglepő tehát, hogy a kormányzat elzárkózott az ilyen jellegű kezdeményezésektől.

Fentebb kitértünk arra, hogy a levelezés alapján körvonalazható, Benkő nem igazán volt tisztában a Kéziratkiadó Társaság tagjaival, szervezeti formájával és célkitűzéseivel. A Nyelvművelő Társasághoz kapcsolódó viszonyát illetően egyetértünk Egyed Emese véleményével, miszerint Aranka meg sem hívta Benkőt a társaságba.⁵² A Jancsó Elemér által sajtó alá rendezett jegyzőkönyvek alapján nyilvánvalóvá válik, Benkő nem vett rész egyetlen ülésen sem, általa beküldött kezdeményezésekről, javaslatokról nem olvashatunk, sőt a tagok névsorában sem szerepel. Aranka tudományterületenként tüntette fel a résztvevőket, ám a „történetek és diplomatika” ágát Bolla Márton, Éder József Károly, Michael Ballmann, Kovachich Márton György és maga Aranka képviselik,⁵³ Benkő nem. Neve akkor fordul elő, amikor a társaság emlékeztetni készül őt, küldje be a megígért kéziratokat és nyomtatványokat, illetve akkor, amikor Aranka megrója őt amiatt, hogy munkáinak zömét latin nyelven írja. Úgy tűnik, Benkő csak egyfajta külső szakmai jótevő szerepét töltötte be a Nyelvművelő Társaságban.

A továbbiakban röviden kitérünk egy külföldi tudós alakulathoz való kapcsolódás lehetőségének bemutatására is. Rab Irén Michael Hißmann-nal kapcsolatos kutatásai során felhívta a figyelmet olyan, Benkőt is érintő dokumentumokra, amelyek ma az Akademie der Wissenschaften zu Göttingen levéltárában találhatóak. Erről a felfedezésről, illetve az iratcsomó tartalmáról *A felvilágosodás filozófiájának nagy reménysége: Michael Hißmann (1752–1784)* című tanulmányában számol be. A köteg olyan 1781-es leveleket tartalmaz, amelyek Benkő akadémiai levelező tagságára vonatkoznak; a szerző a levelezés alapján rekonstruálja az eseményeket. Eszerint Johann Beckmann, a göttingeni egyetem gazdaságtan-professzora a *Milkovia* megjelenése után Benkőt levelező tagságra javasolja. A kötetet megküldésének célja sem titkolt, hiszen a kötet szerzője a társaságba való felvételét látta munkája által megvalósíthatónak. Beckmann professzor szívélyesen ajánlotta levelezőtársát a tagok sorába, azonban Benkőnek és munkáinak göttingeni megítélése felemás volt. Noha hírnevet szerzett már *Transsilvania* című köte-

50 SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervező törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1989), 35.

51 Uo., 75, 81, 95.

52 EGYED Emese, „A journál. Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság első félévre szánt lapszámai”, in *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária–EGYED Emese (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018), 106.

53 JANCÓSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* (Bukarest: Akadémiai Kiadó, 1955), 351.

tével is, a bírálóknak, a természettudományt oktató Chr. J. Büttnernek és A. G. Kästner matematikusnak egyáltalán nem volt kedvező véleménye. A bírálók elmarasztalták őt mind falusi életkörülményei, mind megbízhatatlan forrásokra épülő munkái miatt, s további véleményt M. Hißmann részéről vártak. Az általa megfogalmazott vélemény is negatív fényben tüntette fel a középajtai papot, akinek domidoctus voltát, elszigetelt életvitelét, illetve ismereteinek korlátozottságát rója fel a véleményezés szerzője. Emellett bírálja Benkő munkáinak forrásait, akárcsak munkamódszerét, s egyértelműen elutasítja a társaságba való felvételét, hiszen meglátása szerint ezáltal precedens adódna mások számára is. Noha Beckmann professzor igyekszik ellenérveket felhozni – hangsúlyozva azt is, hogy a társaságnak nincs erdélyi levelezője –, nem éri el célját. Rab Irén szót ejt C. G. Heyne és Benkő levelezéséről is, illetve arról, hogy Heyne ajánlatot tett Benkő történeti forrásgyűjteményének kiadására, azonban ez nem valósult meg. Úgy tűnik, Johann Filtsch is beajánlotta Benkőt Hißmann-nak, aki minduntalan tartózkodott a vele való kapcsolatfelvételtől, ám hogy miért volt ez így, azt nem tudjuk pontosan. A tanulmány szerzője kérdések sorozatával zárja dolgozatát, de állást, bizonyára további információk hiányában, nem foglal.⁵⁴ Mindenesetre úgy tűnik, a Benkőt elmarasztaló vélemények egyik oka éppen a tudós domidoctus voltában ragadható meg.

Arra a kérdésre, hogy hogyan alakult más erdélyi domidoctusok életpályája, hadd hozzunk egy példát. A hivatalnoki funkciót is betöltő Aranka Györgyöt a szakirodalom elsősorban művelődésszervezőként, az első erdélyi tudós társaság kezdeményezőjeként tartja számon, de emellett foglalkozott történelemmel, filozófiával, nyelvészettel, irodalommal és költéssel is. Tevékenységének sokrétűsége ellenére – amint Király Emőke megfogalmazza – Aranka már élteben „kiesett a köztudatból”.⁵⁵ Király az Aranka-versek és -fordítások recepcióját vizsgálja a levelezés alapján, s megállapítja, hogy ezeknek a munkáknak a megítélése felemás, hiszen volt, aki pozitívan értékelte a fordításokat és verseket (id. Ráday Gedeon, Kazinczy Ferenc, Révai Miklós), s volt, aki elmarasztalta ezeket (Teleki József, Bethlen Elek).⁵⁶ Miközben időskori filozófiai érdeklődése miatt gúny tárgyává vált, tudományszervezőként csodálat tárgyát képezte.⁵⁷ Bár Aranka is domidoctus volt, az őt bírálók mégsem vetették ezt szemére, mint ahogy ez történt Benkő esetében, noha igaz, Aranka és művei nem örvendtek akkora népszerűségnek, mint Benkő munkái. Az Aranka által közreadott írások jellegükben is mások voltak; míg Benkő történeti és botanikai téren alkotott jelentőset, addig Aranka irodalmi, politikai-közigazgatási jellegű írásokat adott közre (*Elme játékjai*, 1806; *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*, 1790). Anyagi helyzetük is más volt: Benkőt nyomasztották népes családja eltartásának gondjai, Aranka nőtlenként, hivatali funkciót betöltve stabil jövedelemmel rendelkezett. Aranka, Benkővel ellentétben, a Kéziratkiadó Társaság meg-

54 RAB Irén, „A felvilágosodás filozófiájának nagy reménysége: Michael Hißmann (1752–1784)”, in *Aranka György és a tudományok megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária–EGYED Emese (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018), 202–204.

55 KIRÁLY Emőke, „Eleven és holt (emlék)képek Aranka Györgyről”, in *Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk. EGYED Emese (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004), 22.

56 Uo., 9–13, 15, 17, 18.

57 Uo., 19–21.

bízásából ki is mozdult Erdélyből, hiszen második gyűjtőútja során Debrecenbe, Pestre és Bécsbe is volt alkalma ellátogatni, s utazásai során ismeretségi körét is gyarapította. Aranka levelezőinek száma jóval meghaladja a Benkő levelezőpartnereit, hiszen kora tudósainak majdnem mindegyikével kapcsolatban állott, noha a külföldi kapcsolatokat tekintve Benkő kerekedik felül, s az ő neve merül fel külföldi tudós társaságok tagjaként. Aranka esetében ilyenről nincs tudomásunk. Röviden reflektálva a két erdélyi domidoctus életpályájára, elmondható, hogy a sors egyikkel sem volt túl kegyes, hiszen munkáik egy része vagy ismeretlen maradt, vagy megítélésük volt ambivalens. Mindezek ellenére az utókor megőrizte emlékezetében e jelentős személyiségeket, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a munkásságukat tárgyaló szakdolgozatok, disszertációk, tanácskozások és az azok alkalmából született tanulmánykötetek. Arankával szemben Benkő „nem esett ki a köztudatból éltében”, hiszen neve állandóan előkerült hol művei, hol botrányai révén, ma pedig, latin nyelvű munkáinak magyar átültetésével új kutatásokat indított el. Kedvezőtlen anyagi helyzete és viszonylag szűkebb kapcsolathálója ellenére is nemzetközi hírnévre tett szert, ami a körülményekhez képest nem elmarasztható, mondhatni, hogy egyedi karriert futott be a 18. század második felében. Egyedi karrier volt az Arankáé is, noha ez szorosban kapcsolódott a két erdélyi tudós társaság működéséhez, s a köztudatban is Aranka tudományszervező profilja vált maradandóvá. Tudósi profiljának árnyalására az utóbbi bő másfél évtized kutatásai során nyílt lehetőség. Érdemeik vitathatatlanok, hiszen a mostoha politikai viszonyok között, nehéz anyagi helyzetben is a tudományosság és kultúra előmozdításán fáradoztak történész-ként, botanikusként vagy az első tudományos intézmény kezdeményezőjeként.

Tanulmányom fő célja Benkő József virtuális könyvtárának feltérképezése volt, ezt a függelékben közlöm. Sokoldalúsága jól megfigyelhető könyv- és kéziratkölcsonzései alapján, de az is, hogy az európai viszonyokhoz képest mire adtak lehetőséget az erdélyi, falusi életkörülmények. Kirajzolódott lajstromunkból, hogy az olvasott, tanulmányozott kötetek bizonyos Benkő-munkák forrásaiként is számon tarthatók, noha csak a kritikai kiadások adhatnak számot arról, milyen mértékben használta fel ezeket. A botanikai és történeti szakiránnyal szemben például a barlangászati érdeklődés egyáltalán nem körvonalazható, sőt a nyelvészeti sem igazán. Ez utóbbi tudományággal kapcsolatban ugyan Benkő levelez Révai Miklóssal vagy Aranka Györggyel, de ilyen irányú érdeklődésének nincs nyoma a levelezésből rekonstruálható kölcsönzésekben.

Meglepő, hogy meglehetősen kevés a mai értelemben vett irodalmi mű, sőt azoknak a köteteknek a száma is, amelyek a historia litteraria tárgykörébe sorolhatók. A levelezésben csupán Weszprémi István orvoséletrajzokat tartalmazó lexikonja tűnik fel, illetve a Teleki Sámuel könyvtári katalógusa alapján készült, Aranka Györgynek címzett levélben Rotarides Mihály *Lineamenta* című munkája. Két kötet egy több mint kétszáz oldalas művelődéstörténeti fejezet forrásaként csekélynek mondható, így kérdések sorozata merül fel: milyen historia litteraria-műveltséggel rendelkezett Benkő József, mit és hogyan használt fel ilyen tárgyú munkáinak összeállításakor? Hogyan ítélte meg elődei munkáit, miben rejlik munkáinak nívója? E kérdések megválaszolása azonban egy következő tanulmány feladata lesz.

Függelék

Benkő József levelezésének tematikai áttekintése és az említett bibliográfiai tételek

Témakörök						
Levelezők	Természet- tudomány, botanika	Történelem, politika	Vallás, egyház- történet	Irodalom	Historia litteraria	Egyéb
Adam Chenot	■					
Pataki Sámuel	■	■	■		■	
Körösi György		■				
Kovácsnai Sándor		■				
Teleki Sámuel		■	■			
Sófalvi József	■		■			
Franz Joseph Sulzer		■				
Molnár János	■					
Koppi Károly		■				
Cornides Dániel		■				
Kaprontzai Ádám			■	■		■
Pap József		■				
Rát Mátyás			■			
Rhédei Ádám		■				
Szathmári Pap Mihály		■				■
Aranka György		■		■		

Benkő József levele Adam Chenot-hoz (1774 eleje)⁵⁸

Természettudomány, botanika

H. J. N. Crantz: *Institutiones botanicae, in quibus genera&species plantarum huc usque cognitarum habentur* (Viennae, 1765) (?)

H. J. N. Crantz: *Institutiones Rei Herbariae Iuxta Nutum Naturae Digestae et Habitu* (1766) (?)

Henric Joa. Nepom. Crantz: *Classis Umbelliferarum emendata cum Generali Seminum Tabula et Figuris Aeneis in Necessarium Instit. Rei Herbar. Supplementum* (Lipsiae, 1767) (?)

Henrici Joannis Nepom. Crantz: *Duabus Draconis Arboribus Botanicorum Cum Figuris Aeneis Partium Fructificationis, Duorumque Novorum Generum Constitutione* (Viennae, 1768) (?)

Henrici Ioan. Nepom. Crantz: *Classis Cruciformium Emendata Cum Figuris Aeneis In Necessarium Insiti. Rei Herbariae Supplimentum* (Lipsiae, 1769) (?)

Benkő József levele Pataki Sámuelhez (1775. 10. 08.)

Természettudomány, botanika

Christian Friedrich von Reuß: *Compendium Botanices Systematis Linnaeani Conspectum Eiusdemque Applicationem Ad Selectiora Plantarum Germaniae Indigenarum Usu Medico Et Oeconomico Insignium Genera Eorumque Species Continens* (Ulmae, 1774)

58 Az egyes kéziratok és nyomtatványok azonosításában a következő köteteket és könyvtári adatbázisokat használtuk fel: BENKŐ József, „Benkő József tudósítása az Erdély Historiája Iróinak Magyar nyelven található kézírásaikról”, kiad. BRUZ Lajos, Új Magyar Múzeum 5 (1853): 217–238; PETRIK Géza, *Magyarország Bibliographiája 1712–1860, I–IV* (Budapest: Dobrowsky Ágost, 1888–1892); *Magyarország Bibliographiája 1712–1860, V, Pótlások* (Budapest: OSZK, 1971); *Magyarország Bibliographiája 1712–1860, VI, Nyomda- és kiadástörténeti mutató* (Budapest: OSZK, 1972); *Magyarország Bibliographiája 1712–1860, VII, Pótlások* (Budapest: OSZK, 1989); *Magyarország Bibliographiája 1712–1860, VIII, Függelék. Nyomda- és kiadástörténeti mutató* (Budapest: OSZK, 1991); Hugh James ROSE, Thomas WRIGHT és Henry John ROSE, *A New General Biographical Dictionary V* (London: Printed by Richard Clay, 1853); SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár I–II* (Budapest: MTA, 1879–1885); SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád, *Régi Magyar Könyvtár III* (Budapest: MTA, 1896); SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Hozzáférés: 2018. 03. 24.); TELEKI Sámuel, *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék*, Pars. Tertia (Viennae: Typis Antonii Pichler, 1811); VERÓK Attila, *Martin Schmeizel élete és munkássága (1679–1747)*, Doktori értekezés (Szeged, 2008); Adatbázisok: Deutsche Digitale Bibliothek (DDB), <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/> (Hozzáférés: 2018. 04. 12.); Bayerische Staatsbibliothek (BSB) <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/> (Hozzáférés: 2018. 04. 15.); Biodiversity Heritage Library (BHL), <https://www.biodiversitylibrary.org/> (Hozzáférés: 2018. 04. 16.); Hathi Trust Digital Library (HTDL), <https://www.hathitrust.org/> (Hozzáférés: 2018. 04. 16.); Bibliothèque nationale de France, Gallica (BNF Gallica), <https://gallica.bnf.fr/accueil/?mode=d>, 2008) (Hozzáférés: 2018. 04. 20.)

Benkő József levele Körösi Györgyhöz (1777. 07. 23.)

Történelem, politika

Szalárdi János: *Siralmas krónika* (Ms)

Kovácsnai Sándor levele Benkő Józsefhez (1777. 09. 21.)

Történelem, politika

Pray György és Szeredai Antal munkái (?)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1777. 12. 03.)

Történelem, politika

Kunics Ferenc: *Dacia Siculia brevi compendio exhibita* (Claudiopoli, 1735)⁵⁹

Lakatos István: *Siculia delineata et scripta accuratius quam hactenus, nunc ac lucem data. A. C. 1702. cum tabula Hunniae et Siciliae* (Ms)

Stephano Pongrácz: *Gesta S. Nicetae veteris Daciae episcopi, et apostoli* (Claudiopoli, 1750)

Nicolaus Schmith: *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, cum epitome principum turcarum* (Tyrnaviae, 1747–1752)

Körösi György levele Benkő Józsefhez (1777. 12. 14.)

Történelem, politika

Schmeizel Martin: *Notitia Principatus Transylvaniae, geographice, historice & politice adornata* (Ms)

Sófalvi József levele Benkő Józsefhez (1778. 03. 17.)

Természettudomány, botanika

Johann Georg (ford. Sófalvi József): *A természet munkáiból vétetett erköltsi elmékedések* (Kolozsvár, 1776)

59 Petrik Géza a művet Szilacsek Pálnak tulajdonítja; PETRIK VI. 186.

Vallás, egyháztörténet

Bod Péter: *Historia Unitariorum in Transsilvania, indea prima illorum origine ad recentiora usque tempora ex monumentis authenticis concinnata. Ex msspto auctoris nunc primum edita* (Lugduni Batavorum, 1776)

Franz Joseph Sulzer levele Benkő Józsefhez (1779. 08. 11.)

Történelem, politika

[Franz Joseph Sulzer]: *Valahia Transalutana* (Ms) (=Franz Joseph Sulzer: *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen* von Franz Joseph Sulzer (Wien, 1781-1782)

Benkő József levele Pataki Sámuelhez (1780. 01. 09.)

Történelem, politika

Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum, Ex Articulis ab Anno Millesimo Quingentesimo Quadragesimo ad praesentem huncusque Millesimum Sexcentisimus Quinquagesimum tertium conclusis, compilatae; Ac primum quidem per Dominos Consiliarios revisae, tendemque in Generali Dominorum Regnicolarum ex edicto Celsissimi Principis D. D. Georgi Rakoci, Dei gratia Principis Transylvaniae, Partium regni Hungariae Dni, et Siculorum Comitibus, &c. Dni eorum Clementissimi, in Civitatem Albam Juliam ad diem decimumquintum mensis Januarii Anni praesentis congregatorum, conventu, publice relectae, intermixtis etiam Constitutionibus sub eadem Diaeta editis. (Varadini, 1653)

Vallás, egyháztörténet

Canones Ecclesiastici ex veteribus qua Hungariensibus, qua Transilvaniensibus, in unum collecti, plerisque tamen aliis etiam, pro temporis ratione, aucti, ac in paulo meliorem ordinem redacti. Opera praesertim Steph. Katona Gelejini, in Transilv. episcopi... Accedunt acta et conclusiones synodi nationalis Szathmár-Németini sub Georgio Rákóczi a. 1646. Celebratae (Claudiopoli, 1735)

Benkő József levele Molnár Jánoshoz (1780. 10. 12.)

Természettudomány, botanika

Pierre-Joseph Buchoz: *Histoire Universelle Et Raisonné, Des Végétaux, Connus Sous Tous Les Différens Aspects Possibles; Ou Dictionnaire Physique, Naturele Et Economique, De Toutes Les Plantes Qui Ornent La Surface Du Globe* (Paris, 1771–1774)

Benkő József levele Koppi Károlyhoz (1780. 11. 18.)

Történelem, politika

Georgius Pray: *Specimen hierarchiae hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adjectis, si quae sunt peculiare, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum* (Posonii et Cassoviae, 1776)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1781, 01. 06.)

Történelem, politika

C. L. M. Sacy: *Histoire générale de Hongrie, depuis la première invasion des huns, jusqu' à nos jours* (Iverdon, 1780)

Vallás, egyháztörténet

Sallagii Stephan: *De Statu Ecclesiae Pannonicae libri VII. Quinque-Ecclesiis* (1777–1784)

Benkő József levele Pataki Sámuelhez (1781. 01. 13.)

Természettudomány, botanika

Nicolai Josephi Jacquin: *Enumeratio Stirpium Plerarumque, Quae Sponte Crescunt In Agro Vindobonensi, Montibusque Confinibus* (Vindobonae, 1762)

Nicolai Josephi Jacquin: *Observationum Botanicarum Iconibus Ab Auctore Delineatis Illustratarum* (Vindobonae, 1764–1771)

Giambattista Morandi: *Historia Botanico-Practica Stirpium, Atque Herbarum Quae Ad Usus Medicinae Pertinent. Nomenclatura, Descriptio et Virtutes Cum Ab Antiquis, Tum A Recentibus Celebrum Auctorum Scriptis Desumptae, Ac Aeneis Tabulis Delineatae, Atque Ad Vivum Ex Prototypo Expressae, Nec Non In Classes*

XXXV. *Distributae, Ut Facilius Qujusque Simplicis Genus, Ac Species Dignoscantur* (Mediolani, 1761)

Ioannis Antonio Scopoli: *Annus I. Historico-Naturalis. Descriptiones Avium Musei Proprii Earumque Rariorum, Quas Vidit In Vivario Augustiss. Imperatoris, Et In Museo Excell. Comitum Francisci Annib. Turriani* (Lipsiae, 1769)

Georg Wolfgang Knorr: *Thesaurus rei herbariae hortensisque universalis: exhibens figuras florum, herbarum, arborum, fructicum, aliarumque plantarum prorsus novas; et ad ipsos delienatas depictasque archetypos nativis coloribus; atque idiomate tam latino quam Germanico describens eorundem partis formam et habitum, nec non usum in officinis pharmaceuticis, vita communi et medicina; prout singula haec nova docuit applicata observatio et archetyporum exacta contemplatio* (Nürnberg, 1750–1772)

Benkő József levele Pataki Sámuelhez (1781. 03. 29.)

Természettudomány, botanika

Johannes Gessner: *Phytographia Sacra Generalis* (Tigurum, 1759)

Történelem, politika

Huszti András: *Vojvodae Transilvaniae* (Ms)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1781. 05. 15.)

Történelem, politika

Mikó Ferenc: *Hidvégi Mikó Ferenc Históriája 1594–1613* (Ms)

Bethlen János: *Commentarii de rebus Transilvanicis proximis ab obitu Gabrielis Betlenii triginta quatuor annis gestis* (Ms)

Szamosközi (Zamosius) István: *Rerum Transilvanicarum Pentandes* (Ms)

Szamosközi (Zamosius) István: *Analecta Lapidum Vetustorum, Et Nonnullarum In Dacia Antiquitatum. Ad Generosum & Illustrem Dominum Volfgangum Kovachociu, Regni Transylvaniae Cancell. Sumu & Patavij, Apud Laurentium Pasquatam* (Pádua, 1593)

Benkő József levele Cornides Dánielhez (1781. 05. 25.)

Történelem, politika

Cornides Dániel: *Regum Hungariae qui seculo XI. regnare, genealogiam illustrat, atque ab objectionibus Antonii Ganoczy vindicat* (Posonii & Cassoviae, 1778)

Benkő József levele Koppi Károlyhoz (1781. 10. 16.)

Történelem, politika

Wagner Carolus: *Analecta Scepusii sacri et profani* (Tyrnaviae?, 1776)

Mandata regia intimata per excelsum consiliun locumtenentiale regium (Vacii, 1775)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1781. 11. 26.)

Történelem, politika

Enyedi István: *Occasio suscepti itineris et belli Principis Rákóczi II. in Poloniam* (Ms)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1781. 11. 28.)

Történelem, politika

Johann Heinrich Andler: *Memoria belli Hungaro-Turcici inter Caesares Leopoldum I. et Mahometem IV.* (1665) (ford. Enyedi István: *Első Leopoldus, és Mahumet negyedik, két császárok között lött Magyar és Török hadakozásoknak Historiája*) (Ms)

Benkő József levele Koppi Károlyhoz (1782. 04. 08.)

Történelem, politika

Trapoldinum (Ms) (?)

Genealogicas Tabellas (Ms) (?)

Az Oszmán birodalom levele az erdélyi fejedelemhez (Ms) (?)

Benkő József levele Pataki Sámuelhez (1782. 04. 09.)

Historia litteraria

Weszprémi István: *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Excerpta ex adversariis auctoris* (Centuria 1: Lipsiae, 1774; Centuria altera: Viennae, 1778–1781)

Kaprontzai Ádám levele Benkő Józsefhez (1782. 06. 14.)

Vallás, egyháztörténet

2 zsolttár, 11 Mária Terézia fölött mondott búcsúztató (?)

Irodalom

Gyöngyösi István versei (?)

Aesopus: *Külömb külömb féle autoroknak görög és deák nyelvből most újjra magyar nyelvre fordított mesék, mellyek rövid szóval Esopus meséinek (mivel ő volt fő fel-találója, és gyakorlója ezeknek) mondattatnak és itten két könyvben bé foglaltattak. És azoknak magyarázatjaikkal, ugy a meséknek mutató tábláikkal, és képjeikkel meg-ékesítette ki adattattak* (Kolosváratt, 1777)

Egyéb

Beaumont Maria: *Kisdetek tudománnyal teljes tárháza. Mely azoknak sziveknek formáltatásokra, értelmeknek megvilágosítatásokra készítettett francuia nyelven B. M. által. Mostan pedig magyar nyelvre fordítottatott Derzsi János és Tordai Sámuel által* (Kolosváratt, 1781)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1783. 01. 14.)

Történelem, politika

Simigianus (Somogyi) Ambrus: *Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum ab anno 1490 usque 1606.* (Ms)

Johann Hyeronimus Im Hof: *Discursus Historico-Politicus, von dem Subjecto Unserer Repub. unsers lieben Vatterlands Nemlich der Teutschen Nation: und von solcher Nation Anfang, Propagation un Fortgang bis auf den heutigen Tag* (Sulzbach, 1685)

*Collectiones Dissertationum ad Historiam Hungariae*⁶⁰ (?)

Vallás, egyháztörténet

Bod Péter: *Scriptorum Historiae Hungariae Notitiam* (Ms)

60 A disszertációk egyike kapcsán megjegyzi Benkő, hogy Attila hun királyról szól. Valószínűleg erről lehet szó: Rudolphus ROTH, *Attila Hunnorum Rex, ex Historicis delineatus cum duobus numis* (Jenae: 1671).

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1783. 03. 14.)

Történelem, politika

J. Kinder de Friederberg: *Ruina Transylvaniae: seu brevis et Diplomatica Decriptio Nationis Saxonicae in Transylvania, ab origine et sanguine, introitu, privilegiis, rebus praeclare gestis, antiqua libertate, perpetuaque in Domum Austriacam devotione et fidelitate* (Ms)
Extractus Articulorum et Diplomatum Super Religionis Negotio in Inclyto Regno Hungariae Conditorum (1715)

Cornides Dániel levele Benkő Józsefhez (1783. 09. 19.)

Történelem, politika

Michael Pancratius valamilyen munkája (?)

Pap József levele Benkő Józsefhez (1784. 08. 24.)

Történelem, politika

Lépes Lóránd: *Testimonialis* (Ms)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1784. 11. 01.)

Történelem, politika

Kolinovics Gábor: *Commentariorum de rebus Ungaricis libri XIII., ubi gesta ab anno 1701. ad 1720. utrobique inclusive bella quippe Rakoczionum ac Turcicum, ausus Ungarorum in Italia, Gallia, Belgio, Germania, Posoniensis et Rakocziani conventus, collationes dignitatum, nummi memoriales, sigilla, epitaphia cum aliis inscriptionibus, religionis et Jesuitarum iactationes, structurae sacrae ac profanae etc. accuratissime summa reensentur* (Senquicii, 1742) (Ms)

Rát Mátyás levele Benkő Józsefhez (1785. 03. 14.)

Vallás, egyháztörténet

Rát Mátyás: *Egy istent-félő, jó és gondos anyának s nagy-anyának, néhai Felső Vatai Vatai Borbála özvegy Királyfalvi Róth Tamásné asszonynak, életébenn, halálábann,*

és hólta utánn való vígasztalásai; mellyeket mind-szent-havának 17-dik napján, 1784-benn történt halála utánn, Szent-András-havának 28-dik napján lett el-temettetése alkalmatosságával élő szóval el-mondott. Mostan pedig egyetlen-egy meg-maradott le-ánya Király-falvi Roth Johanna aszszony gróf Széki Teleki József élete párja költségénn ki-nyomtatott (Győrben, 1785)

Klanitius Márton: *Christiana seculi XVI. per Hungariam in religione tolerantia, seu exercitatio historica de benignissima voluntate regum, ex augusta domo austriaca erga evangelicos, ante confirmatum legibus regni Hungariae religionis eorum, publicum exercitum. Accessit confessio fidei v. II. rr. civitatum Super-Hung. d. regi Ferdinando I. an. 1549 exhibita* (Pestini, 1783)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1785. 04. 27.)

Történelem, politika

Gottfried Schwarz munkái (?)

Benkő József levele Rhédei Ádámmhoz (1785. 09. 02.)

Történelem, politika

Rédey László: *Rhédei László naplója* (Ms)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1786. 12. 30.)

Történelem, politika

Teleki Mihály: *Compendium Cronicae Transylvaniae* (Claudiopoli, 1731)

Szathmári Pap Mihály levele Benkő Józsefhez (1787. 09. 08.)

Történelem, politika

[Bethlen Nicolaus]: *Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae, ad innotentiam suam Orbi Christiano declarandam, opposita Iudicio Tribunalis Posoniensis, a quo Perduellionis crimine contra Regiam Majestatem iniquissime accusati & condemnati, non modo toto Regno proscripti sunt, sed exemplo a Pietate & Mansvetudine Christiana prorsus alineo, magnam partem ad Triremes Hispanicas damnati* (Kolozsvar, 1677)

Egyéb

Szathmári Pap Mihály: *Analysis* (Ms)

Benkő József levele Teleki Sámuelhez (1789. 01. 15.)

Történelem, politika

Michael Pancratius: *Tractatus Politico-Iuridicus in paragraphum Jus itaq duplex est, Prol. De iure & divisione juris. Juris Publici, Regni Hungariae, Magistratum, & Statuum, tam Ecclesiasticorum, quàm secularium, originem in genere & speciem exhibens* (Kassa, 1668)

Telekianum Opus (Ms)

Kovácsnai Sándor levele Benkő Józsefhez (1791. 01. 26.)

Történelem, politika

Kemény Jánosra vonatkozó történeti anyag (Ms) (?)

Benkő József levele Aranka Györgyhöz (1791. 03. 01.)

Történelem, politika

Aranka György: *Anglus és magyar Igazgatásnak egybenvetése* (Kolozsvár, 1790)

Irodalom

Aranka György: *A budai basa*. Frantziából fordította... (Bétsben, 1791)

Fenouillot Falbaire (ford. Aranka György): *Ujj módi gonosztevő. A fiui szeretetnek jeles példája*. Öt felvonásokra szabott dráma vagy érzékeny játék (Bétsben, 1791)